

Božidar Petrač

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/9xn31cdrly>
Izlaganje sa znanstvenog skupa
Rukopis prihvaćen za tisak: 27.11.2023.

JELČIČEVA KNJIŽEVNOST U ČISTILIŠTU

Sažetak

Rad je pokušaj opisivanja materijalne i društvene okolnosti nastanka Jelčičevih tekstova okupljenih pod zajedničkim predmetnim naslovom. Pri tome je važno zamijetiti inzistiranje na ozbiljnosti i dosljednosti Jelčičeva pristupa temama koje su u bivšem režimu bile ili prešućivane ili zabranjene i zato uglavnom nepoznate. Jelčičeva *Književnost u čistilištu* velik je i dragocjen prilog upoznavanju i vrednovanju niza hrvatskih književnika i kulturnih djelatnika koji su se pogubili u maglama jednopartijske rigidne ideologije.

Ključne riječi: ideologija i hrvatska književnost; politika i hrvatska književnost; književnost i Drugi svjetski rat; hrvatska književnost za NDH; hrvatska književna kritika.

Matica hrvatska objavila je 1999. u Biblioteci Pleter knjigu *Književnost u čistilištu* Dubravka Jelčića. Riječ je tekstovima koje je autor namijenio upoznavanju onoga dijela hrvatske književnosti, odnosno onih pisaca koji su se prešućivali zbog, kako sam u *Uvodnoj riječi* kazuje, gruboga ideološkog i nacionalnog nasilja. Naime, to se dvostruko nasilje provodilo od potpunog prešućivanja pojedinih, komunističkoj i jugoslavenskoj unitarističkoj ideologiji nepoćudnih pisaca izrazito građanske orijentacije, do redukcije pojedinih djela onih pisaca koji su bliski komunističkoj ideologiji, pa i onih koji su bili deklarirani komunisti.

Iako pisce ne bismo smjeli promatrati izvan njihove ideološke orijentacije, ali ih ne bismo smjeli, smatra Jelčić, niti ocjenjivati isključivo na temelju njihovih usmjerenja i svoje naklonjenosti ili nenaklonjenosti tim usmjerenjima. Stoga u ostvarenju slobodne i demokratske hrvatske države i vidi prvu zadaću književne znanosti i kritike da se u život i svijet književnosti vrate svi oni pisci i sva ona djela koji su bili žrtve toga nasilja. Nije samo riječ o ideološki nepoćudnim i prešućenim piscima koji su netom poslije rata izgubili život, nego i o piscima koji su pisali i stvarali svoja djela u emigraciji i koji su objavljivali svoja djela ne samo na hrvatskom, nego i na stranim jezicima, jezicima zemalja koje su ih kao emigrante prihvatile. Prvu takvu knjigu objavio je 1993. Dubravko Horvatić pod naslovom *Nepostojeći hrvatski pisci* u kojoj je obradio trinaest, što pisaca stradalih i ubijenih odmah poslije rata, poput Mile

Budaka, Marijana Matijaševića, Branka Klarića ili Vladimira Jurčića, što hrvatskih pisaca emigranata, poput Antuna Bonifačića, Bogdana Radice, Vinka Nikolića, Viktora Vide, Lucijana Kordića, Malkice Dugeč, Brune Bušića, Borisa Marune ili Vinka Grubišića. I Horvatić je svjestan da se „ponajbolja književna djela ‘nepostojećih pisaca’, jugoslavenskih boljševičkih žrtava, i emigranata, i pisaca religioznoga nadahnuća, moraju napokon sliti u književnu maticu, gdje će uz njih biti mjesta i za pisce lijeve orijentacije, koji su isto tako obogaćivali hrvatsku riječ“. U Hrvatskoj više ne smiju postojati, kategoričan je Horvatić, nepostojeći pisci, bez obzira na njihov politički predznak. Na sličnom je tragu Dubravko Jelčić sa svojom knjigom *Književnost u čistilištu*. U vrijeme „hrvatskog proljeća“ ponadao se, kaže, vrlo naivno, da je došao „trenutak istine“, te je kanio objaviti desetak „revizionističkih“ članaka o hrvatskim piscima, a objavio je tek jedan *Otkrivajući Cesarca* u Hrvatskom tjedniku, želeći upozoriti da je bilo i komunista koji su bili Hrvati, a ne Jugoslaveni. U demokratskim okolnostima književnost treba „očistiti“, osloboditi ideoloških obrazaca, a književna djela i njihovi autori moraju proći „čistilište“ u kojem će se riješiti ideoloških etiketa i ocjenjivati prema estetskim vrijednostima, bez obzira kojoj ideologiji pripadali ili koju ideologiju zastupali i zagovarali. To su postavke koje je Jelčić zastupao u svojem proučavanju i istraživanju prešućenih, zabranjenih i tzv. nepodobnih pisaca u doba jednopartijskoga sustava. Bilo mu je važno vratiti ih u normalan život, u normalnu javnu komunikaciju, kako bi se bez predrasuda i ideoloških razloga mogao vrednovati, pa i prevrednovati njihov književni opus.

U razdoblju od 1973. do 1989. svakodnevno bi u Sveučilišnoj knjižnici na Marulićevu trgu u popodnevnim satima istraživao i skupljao podatke i građu o piscima i djelima koji su, prema njegovu mišljenju, kad se za to stvore uvjeti, zasluživali svoju revalorizaciju, odnosno primjereni tretman i prisutnost u javnoj kulturnoj i znanstvenoj komunikaciji. Na stotine stranica rukom pisanih bilježaka skupljao je, slagao i pohranio u svojoj kućici za odmor na Kupi, u Novom Selu, koju su tijekom Domovinskoga rata srpski pobunjenici temeljito devastirali, te je sva sabrana građa propala. Tekstovi, koje je sabrao u knjizi *Književnost u čistilištu*, nastajali su, uz tekst iz 1971. o Augustu Cesarcu, od 1989. pa tijekom 90-ih godina, najčešće kao usmena izlaganja na pojedinim znanstvenim ili komemorativnim skupovima prigodom obilježavanja pojedinih pisaca i njihovih obljetnica. No, ima i tekstova koji tvore čvrste i solidne sinteze i koji su svoje mjesto našli kao predgovori izabranim djelima pisaca objavljenih u Matičinoj ediciji *Stoljeća hrvatske književnosti*, poput teksta *Kvaternikov stil* koji je sastavni dio eseja *Kvaternik kao političar* i *Kvaternik kao pisac*, ili teksta *Svjedok Bleiburga* koji je postao predgovor izabranim djelima Vinka Nikolića, ili teksta uz izabrana djela Mile Budaka. Slično je i s esejima *Sinteza hrvatske političke misli XX. stoljeća: Vinko Krišković* i *Antun Nizeteo* koji će poslije postati predgovori njihovim izabranim djelima u spomenutoj Matičinoj ediciji koje je Dubravko Jelčić bio izvršnim urednikom, a poslije smrti Vlatka Pavletića, do 2008., i glavnim urednikom.

Treba reći da je Jelčić bio jedan od najagilnijih priređivača izabranih djela hrvatskih pisaca poznate Matičine edicije. On je u Akademijinu Institutu za književnost i teatrologiju u Zagrebu, zajedno s Nedjeljkom Mihanovićem i Davorom Kapetanićem, pod palicom Dragutina Tadijanovića tvorio jezgru priređivačke skupine, iznimno značajne i zaslužne što je šira hrvatska kulturna javnost dobila kritička izdanja najvažnijih hrvatskih pisaca: Matoša, Ujevića, Ivana Gorana Kovačića, Vladimira Nazora i Milana Begovića. Jelčić je za Matičinu ediciju, koju je pokrenuo Vlatko Pavlečić, priredio *Književna djela Ante Starčevića* kao prvu knjigu *Stoljeća* i inaugurirao u toj biblioteci čitav niz hrvatskih pisaca i političara, poput Eugena Kvaternika, Milana Šufflayja, Vinka Kriškovića i Josipa Jurja Strossmayera. Neki eseji u knjizi *Književnost u čistilištu* zametci su tih Jelčićevih sinteza. Esej *Ivan Meštrović kao književnik* održan je 20. listopada 1989. u Društvu hrvatskih književnika na prvom dvodnevnom skupu posvećenom književnosti hrvatskih emigranata uopće pod naslovom „Hrvatska književnost između dviju domovina“, na koji su pristigli i neki hrvatski emigranti, poput Vinka Grubišića čija je knjiga *Hrvatska književnost u egzilu* te godine objavljena u Knjižnici „Hrvatske revije“.

Istina, nemaju svi Jelčićevi eseji istu razinu i istu vrijednost. Neki su vrlo kratki govori u svečanim prigodama kad se i očekuje da se ukratko iznesu gledišta o kojem piscu i da se dostojno i dostojanstveno obilježi njegova obljetnica. Neki su eseji prvi domovinski zapisi o posve nepoznatim ili samo djelomice poznatim autorima. No, nikako se za njih ne može reći da su jednostranih prosudaba, da ne uzimaju u obzir tuđe stavove i ne žele vidjeti višeslojnost političkih opcija hrvatskih književnika. Takvo što zamjera se i Jelčićevoj knjizi *Književnost u čistilištu* jer da se u njoj raspravlja o djelima ratnih zločinaca, te da se iznose ishitrene ocjene o navodno demokratskim tradicijama za vrijeme ustaške vlasti tijekom Drugoga svjetskog rata. Samo su dva pisca o kojima je u Jelčićevoj knjizi riječ proglašena ratnim zločincima: jednom se sudilo, te je poslije kratkoga sudskog procesa bio ubijen, Mile Budak; drugi je skončao u Argentini, bio je to poglavnik Ante Pavelić. Ideološka orijentacija i ideološka diskvalifikacija Mile Budaka ništa ili gotovo ništa ne govori o njegovim književnim djelima, a za njih se nipošto ne može reći da su trivijalna ili bezvrijedna. Blaža Lorkovića, Deželiće, Kvaternika, braću Radić, Šufflayja, Pilara, Kriškovića, Nizetea, Matu Ujevića, Karihmana ili Meštrovića teško je navlačiti na kakve ustaški ideologizirane Prokrustove postelje. Posrijedi su osobnosti koje su bitno doprinijele hrvatskoj političkoj misli, hrvatskoj književnosti, umjetnosti, znanosti i kulturi. Najmanje se može govoriti o ishitrenim ocjenama čovjeka koji je priredio više od pedeset svezaka izdanja najboljih hrvatskih književnika.

Što se Dubravka Jelčića tiče, njegov je temeljni problem što se bavio i politikom i bio saborski zastupnik u mandatu Hrvatskoga državnog sabora. Kao političar čvrsto je bio na pozicijama Ante Starčevića i onoga dijela hrvatske politike kojoj su glavne vrijednosti bile stvaranje hrvatske države, njezino solidno i solidarno unutarnje

uređenje i učvršćenje na etičkim i moralnim načelima te njezin međunarodni pravni položaj. No, njegova je politička orijentacija jedno, a književni posao drugo. To svjedoče brojne njegove knjige, vrsne monografije o Šenoi, Matošu, Kranjčeviću i Kosoru, ali i *Vallis aurea* koju je posvetio piscima svoga požeškoga zavičaja. Osim toga, njegov znanstveno-istraživački projekt „Dokumentacija o hrvatskoj književnosti XX. stoljeća“ polučila je dvije vrsne edicije koje potpisuje isti autor Ivica Matičević: *Bibliografiju priloga iz kulture u dnevniku 'Hrvatski narod' od 10. travnja 1941. do 6. svibnja 1945.* i monografiju *Prostor slobode. Književna kritika u zagrebačkoj periodici od 1941. do 1945.* koja oživljava književno-kritički profil endehaških godina i potvrđuje kako je loše i pogrešno tražiti crno-bijele slike, drugim riječima reći da je sve što se stvaralo i objavljivalo tih godina vrijednosno loše, kolaboracija ili zločin jer je, kako ističe njezin autor, „intelektualni i kulturni život ipak znao i uspio izboriti svoj prostor“. Bolje rečeno, postojao je značajan broj kritičara koji su mislili svojom glavom, vjerovali u estetičke ideale i vrijednosti nasuprot zahtjevima i željama ideologije. Ivica Matičević je sigurno u Dubravku Jelčiću imao pouzdanog poticatelja i takvog znalca koji ga je ohrabrivao u tada, u drugoj polovici 90-ih godina, važnom i nemalom poslu.

Tomu su sigurno doprinijeli tekstovi i uvidi koje nudi Jelčićeva knjiga *Književnost u čistilištu* jer ta sintagma, tipično jelčićevska, na neki način karakterizira i Matičevićevu znanstvenu i kritičarsku poziciju. Jelčićeva *Književnost u čistilištu* velik je i dragocjen prilog upoznavanju i vrednovanju niza hrvatskih književnika i kulturnih djelatnika koji su se pogubili u maglama jednopartijske rigidne ideologije. Vrijednosti tih priloga, ako i ne dijelimo sva njegova politička gledišta, osobito ona koja nisu načelne naravi i koja može proizvesti kakva dnevno-politička iskra, nipošto se ne mogu osporiti.

Jelčić's *Književnost u čistilištu*

Summary

The paper is an attempt to describe the material and social circumstances of the creation of Jelčić's texts gathered under a subject heading. In doing so, it is important to note the insistence on the seriousness and consistency of Jelčić's approach to topics that were either hushed up or forbidden in the former regime and therefore mostly unknown. Jelčić's *Literature in Purgatory* is a great and valuable contribution to getting to know and evaluating a number of Croatian writers and cultural workers who perished in the mists of one-party rigid ideology.

Keywords: Ideology and Croatian Literature; Politics and Croatian Literature; Literature and WWII; Croatian Literature in The Independent State of Croatia; Croatian Literary Criticism.

Mr. sc. Božidar Petrač
Matica hrvatska
Ulica Matice hrvatske 2, 10000 Zagreb
bozidar.petrac@outlook.com

